

Agnieszka BARTOSZEWICZ
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Księgi sądowe Nowej Wsi (Łobzowskiej) z drugiej połowy XV wieku

Nowa Wieś sąsiadująca z Krakowem, Kleparzem i Czarną Wsią (zob. il. 1) wchodziła w średniowieczu w skład zespołu gospodarczego Krakowa, który tworzyło kilka osad odrębnych pod względem gospodarczo-ustrojowym. Składały się nań przede wszystkim trzy miasta: Kraków, Kazimierz i Kleparz, a także Stradom podlegający od XV w. jurysdykcji Kazimierza oraz przedmieście Garbary zależne pod względem prawnym od Krakowa¹. Nowa Wieś powstała na obszarze nadanym gminie krakowskiej w dokumencie lokacyjnym z 1257 r. Posiadłości miejskie miały znajdować się na północny wschód od miasta, między Krakowem a linią łuku biegnącego od wsi Rybitwy po rzekę Prądnik i wieś Krowodrzę (z wyłączeniem posiadłości biskupich w Krowodrzy i nad Prądnikiem). W zasięgu tego łuku leżały wsie Grzegórzki i Dąbie, późniejsza osada Wesola i Nowa Wieś, wchodzące w skład własności miejskiej, mimo że nie zostały wspomniane w przywileju lokacyjnym². Z czasem stosunki własnościowe na terenie Nowej Wsi stały się dosyć skomplikowane. Nowa Wieś, podobnie jak sąsiadująca z nią Czarna Wieś, podlegała wielkorządom krakowskim, ale poszczególne ogrody i siedliska stanowiły własność mieszczan krakowskich i kleparskich oraz osób i instytucji duchownych³. Pod względem organizacji kościelnej Nowa Wieś należała do krakowskiej parafii św. Szczepana razem z wsiami: Czarną Wsią, Czarną Ulicą, Łobzowem, Kawiorami, Półwsiem⁴, Biskupiem, Mydlnikami, Krowodrzą, Bronowicami Wielkimi i Rząską⁵.

Zapiski sądu wiejskiego Nowej Wsi z lat 1439–1500 przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w zbiorze Branickich z Suchej⁶ są źródłem zupełnie nie znanym, a tym cenniejszym, że do naszych czasów przetrwały nieliczne księgi sądowe wiejskie z wpisami sięgającymi średniowiecza⁷. Powikłane losy tego rękopisu spowodowały jednak, że został on uznany za zaginiony podczas II wojny światowej i nieodwracalnie stracony dla badaczy.

---

¹ J. Małecki, *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa*, Warszawa 1963, s. 20–21.

² *Dzieje Krakowa*, t. 1: J. Wyrozumski, *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992, s. 171.

³ *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, cz. 1, wyd. J. Małecki, Warszawa 1962, s. 33–35; hasło *Czarna Wieś* w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, oprac. J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, cz. 1, z. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 439 n.

⁴ Zob. E. Supranowicz, *Nazwy ulic Krakowa*, Kraków 1995, s. 96 n., pod: *Łobzowska Ulica*.

⁵ H. Zaremska, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie*, Wrocław 1977, s. 33.

⁶ AGAD, Zbiór Branickich z Suchej, depozyt z Wohynia, sygn. 62 (dalej: KNW). Za możliwość z korzystania z tych akt, będących w trakcie opracowywania oraz za pomoc udzieloną mi w trakcie pisania tego tekstu chcę podziękować prof. Teresie Zielińskiej, drowi Hubertowi Wajsovi i mgrowi Jarosławowi Zawadzkiemu.

⁷ Por. A. Vetulani, *Wartość badawcza ksiąg sądowych wiejskich*, w: *VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich*, t. 7: *Historia państwa i prawa*, Warszawa 1959, s. 99 n.; J. Słowiński, *Kancelarie wsi małopolskich od końca XIV do schyłku XVIII wieku*, St. Źródł. 31, 1990, s. 25–36.

Przed II wojną światową księga sądowa Nowej Wsi znajdowała się w kolekcji przechowywanej w Suchej na Podbeskidziu. Twórcą tego zbioru był Aleksander Branicki (1821–1877), który w 1848 r. objął Suchą w posiadanie po Wielopolskich i postanowił, naśladując Czartoryskich, Raczyńskich i Działyńskich, stworzyć tu kolekcję „pamiątek narodowych”. Syn Aleksandra Branickiego, Władysław, kontynuował dzieło ojca i pod koniec XIX w. zbiory w Suchej należały do najbogatszych i najcenniejszych kolekcji muzealno–biblioteczno–archiwalnych, bardzo różnorodnych pod względem treści i proveniencji. Po śmierci Władysława Branickiego, który nie pozostawił męskiego potomka, Suchą wraz z biblioteką odziedziczyła Anna z Branickich Tarnowska, druga żona Juliusza Tarnowskiego⁸. W czerwcu 1939 r. zbiory zostały wywiezione z znajdującej się przy granicy polsko–niemieckiej Suchej, na Lubelszczyznę do Kozłówki, będącej wówczas własnością Zamoyskich. W okresie wojny zbiory suskie uległy rozproszeniu, a po wojnie nie podjęto żadnych prób scalenia kolekcji. Książki i druki trafiły do księżnic w Bytomiu i Cieszynie, dokumenty pergaminowe do Archiwum Państwowego w Lublinie, ocalałe szczątki obiektów o charakterze muzealnym do Muzeum Narodowego w Warszawie, a zbiory rycin i rękopisów oraz archiwum — do AGAD–u, dokąd przywieziono je wiosną 1946 roku z Międzyrzecza Podlaskiego⁹.

Prace nad inwentaryzacją i uporządkowaniem zbiorów suskich podjęte już na początku XX w. nie zostały doprowadzone do końca, mimo że ukazały się drukiem dwa katalogi: dokumentów pergaminowych i rękopisów¹⁰. W tym drugim znajduje się wzmianka o interesujących nas zapiskach sądowych Nowej Wsi¹¹. Piotr Bańkowski, który porządkował w latach 1946–1947 przejęte przez AGAD archiwalia z Suchej stwierdził brak 151 rękopisów zarejestrowanych w 1910 r. przez Jana Czubka w *Katalogu rękopisów*, wśród nich nowowiejskich zapisek sądowych¹². Trafiły one do AGAD dopiero w 1963 r. wraz z siedmioma innymi rękopisami należącymi do dawnego zbioru z Suchej. Prace nad ich inwentaryzacją podjął ponownie Piotr Bańkowski nadając im roboczą nazwę „zwrot z Wohynia”. Śmierć P. Bańkowskiego w 1976 r. spowodowała przerwę w opracowaniu zespołu trwającą blisko 20 lat. Nie zachowały się żadne dokumenty, zarówno w Archiwum Zakładowym AGAD, jak i w spuściznie P. Bańkowskiego w Archiwum PAN, na podstawie których można by odtworzyć okoliczności przejęcia przez AGAD akt określonych jako „zwrot z Wohynia”. W Wohyniu na Podlasiu przed II wojną światową znajdowały się dobra Zamoyskich, podobnie jak w Kozłówce, do której w 1939 r. wywieziono zbiory suskie — być może w jakiś sposób trafiła tam część akt, ale trudno w tej chwili określić, w jakich okolicznościach.

Zachowane zapiski sądu wiejskiego w Nowej Wsi stanowią niewielką, liczącą 78 kart księgę, formatu dutki, o wymiarach 10,5x28 cm, oprawną w czerwony półskórek z wytłoczonym herbem Kazimierza. Po wewnętrznej stronie okładki znajduje się ekslibris z herbem Branickich z Suchej. Papier całości księgi (k. 1, 6, 8, 14, 21, 36, 45, 48, 59, 67, 69, 72) wykazuje jednakowy filigran przedstawiający głowę wołu z oczami i różą sześciolistną na przecie między rogami. Podobny znak wodny został zarejestrowany przez Franciszka Piekosińskiego i dowodzi pochodzenia papieru z Włoch lub Niemiec¹³. Według wykonanej czerwonym ołówkiem foliacji księga liczy 77 kart. Faktyczna liczba kart wynosi jednak 78, ponieważ przy numerowaniu opuszczono kartę między 30 a 31. Stan zachowania księgi jest dość dobry, aczkolwiek nosi ona ślady zalania, które spowodowało, że kilka stron jest w chwili obecnej nieczytelnych (k. 29–30, 72–73 v.). W księdze znajduje się ponad 250 zapisek z lat 1439–1500, ale nie jest to z pewnością kompletna spuścizna nowowiejskiego sądu. Nie ulega wątpliwości, że księga powstała poprzez późniejsze zszywanie luźnych składek i kartek prze-

⁸ B. Smoleńska, T. Zielińska, *Archiwalia prywatne w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, „Archeion” 38, 1962, s. 194–195; T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 47–49, 424; Archiwum PAN, Oddział w Warszawie (dalej: A PAN), Materiały archiwalne Piotra Bańkowskiego (dalej: P. Bańkowski), sygn. III–217, 11/3, npag.

⁹ A PAN, P. Bańkowski, sygn. III–217, 11/3, npag.

¹⁰ J. Seruga, *Dokumenty pergaminowe w zbiorach biblioteczno–muzealnych hr. Tarnowskich z Suchej*, Kraków 1936; J. Czubek, *Katalog rękopisów Biblioteki h. Branickich w Suchej*, Kraków 1910.

¹¹ J. Czubek, op. cit., nr 62.

¹² *Sprawozdanie P. Bańkowskiego z pracy nad uporządkowaniem materiałów rękopiśmiennych z biblioteki hr. Tarnowskich niegdyś Branickich z Suchej*, A PAN, P. Bańkowski, sygn. III–217, 10/3, npag.

¹³ *Wybór znaków wodnych XV stulecia*, oprac. F. Piekosiński, Kraków 1886, nr 945–947.

chowywanych w skrzynce gromadzkiej, część z nich z pewnością uległa zniszczeniu czy zagubieniu. Księga ma charakter czystopisu, co zgadza się z poglądem Adama Vetulaniego, że wszystkie zachowane do naszych czasów księgi wiejskie to czystopisy, a nie protokoły spraw prowadzone na gorąco w czasie posiedzeń sądowych¹⁴. Przyjął on za Heleną Polaczkówną, że „pisarz wciągał naprzód zapiski do brulionu, a następnie wpisywał je w seksterny, niejednokrotnie nie porządkując ich według czasowego następstwa”¹⁵. Polemizował z tą tezą Franciszek Persowski, który na podstawie badań nad księgą sądową wsi Markowej twierdził, że pisarzami tej księgi byli najczęściej księża miejscowi lub z sąsiednich wsi. Wpisów dokonywano na ogół natychmiast po odbyciu roczków¹⁶. W księdze sądowej Nowej Wsi możemy znaleźć przesłanki potwierdzające zarówno jedną, jak i drugą tezę. Dosyć liczne pojedyncze wpisy dokonane przez przygodnych pisarzy sporządzane były raczej bezpośrednio po odbyciu posiedzenia sądu. O tym, że pisarz, mając spisany brulion spraw załatwionych na danych rokach, wpisywał je do księgi–czystopisu dopiero po pewnym czasie, świadczyć może wpis datowany: *iudicium bannitum necessarium in ulteriori die*, a przede wszystkim duża liczba zapisek zanotowanych pod tą samą datą, tym samym charakterem pisma, tym samym piórem i atramentem¹⁷. Jest wątpliwie, żeby w ciągu jednodniowego posiedzenia sądu załatwiono aż 5–9 spraw, a trzeba przy tym pamiętać, że zapiski w księdze nie odzwierciedlają całości działalności sądu wiejskiego i spraw załatwianych na danych rokach. Z wpisem do księgi łączyły się m.in. pewne koszty spadające na stronę, w której interesie leżało utrwalenie transakcji w księdze¹⁸. Według zachowanych wpisów w 1481 r. odbyło się 6 posiedzeń sądu, podczas których załatwiono 14 spraw, w 1482 r. — 6 posiedzeń (11 spraw), w 1485 r. — tylko 2 posiedzenia na których załatwiono 15 spraw. Mamy prawo przypuszczać, że zapiski z lat 1483 i 1485 zostały wpisane *ex post*, bez troski o dokładność datacji, tym bardziej że we wpisach z roku 1483 nastąpiło zakłócenie chronologii zapisek. Pierwsza z nich posiada tylko datę roczną, dwie następne zanotowano pod nagłówkiem *feria sexta post Invocavit 1483*, kolejne dwie: *feria quinta post Francisci 1483*¹⁹, a następne 7 — *feria quinta ante Purificacionis Marie 1483*²⁰.

Analiza pisma pozwoliła wyróżnić (por. Aneks nr 1) 53 ręce pisarskie wykazujących bardzo różne opanowanie techniki pióra, znajomość łaciny, formularza wpisów, formuł datacyjnych, brachygrafii. Pisarze, którzy przez dłuższy czas pracowali przy sporządzaniu zapisek, byli zdecydowanie lepiej wykształceni od pisarzy przygodnych dokonujących pojedynczych wpisów. Tym ostatnim brakowało umiejętności datowania, znajomości formularza kancelaryjnego lub nawet najprostszych skrótów²¹. Kilku spośród przygodnych pisarzy nie potrafiło wywiązać się z przyjętego zadania i pozostawiło niedokończone zapiski²². Trzech spośród nich używało języka niemieckiego (zob. il. 2). Większość zapisek sporządzono kursywą gotycką (kurrentą, *littera currens*), będącą codziennym pismem ludzi piszących dużo i prędko, używanym do dokonywania wpisów w księgach sądowych lub zapisek kancelaryjnych²³ (zob. il. 2 i 3 oraz Aneks 1).

Badania nad funkcjonowaniem sądu w Nowej Wsi utrudnia brak datacji oraz notoryczne niepodawanie daty rocznej przez niektórych pisarzy (por. Aneks nr 2). Pewne prawidłowości można jednak odtworzyć. Sądy zbierały się zwykle w czwartki w domu wójta, obradowały pod przewodnictwem wójta lub podwójciego, stojącego na czele zespołu siedmiu ławników²⁴. Posiedzenia odbywały się dosyć regularnie 5–6 razy w roku, jak się wydaje w terminach z góry wiadomych. Potwier-

¹⁴ A. Vetulani, op. cit., s. 104.

¹⁵ H. Polaczkówna, *Najstarsza księga sądowa wsi Trzeźniowa 1419–1609*, Lwów 1923, s. 25.

¹⁶ F. Persowski, *Głos w dyskusji*, w: *VIII Powszechny Zjazd Historyków*, op. cit., s. 115 n.

¹⁷ AGAD, KNW, k. 47–50 (9 zapisek), 50 v. (5), 62 v.–65 (6), 65 (9).

¹⁸ Szerzej o okolicznościach sprawiających, że tylko część transakcji była notowana w księgach sądowych: A. Vetulani, op. cit., s. 105 n.

¹⁹ W tej i w pozostałych datach słowo *festum*, *diem* tylko domyślnie, zamiast: *feria quinta post festum Francisci 1483*.

²⁰ AGAD, KNW, k. 56 v.–58 v.

²¹ Ibid., wpisy na kartach 12 v., 13, 16, 24, 24 v.

²² Ibid., zapiski na kartach 3, 16 v., 24.

²³ A. Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 1973, s. 133 n.

²⁴ AGAD, KNW, k. 4, 11v, 20v, 24v, 25v, 26v, 27, 28, 30 bis v, 37v, 44v, 55.

dza to zapiska z 1454 r., w której terminy spłat transakcji kredytowej określono: *super proximumiudicium post festum Pisce* [!, tj. Prisce — 18 I] i *super iudicium post festum Martini* [11 XII]²⁵. Niektóre prawidłowości możemy odtworzyć na podstawie powtarzających się regularnie terminów posiedzeń sądu, do których należą okresy:

- 1) 7 — 13 stycznia — *post Epiphaniarum, in octava Epiphanie, infra octavam Epiphanie* — powtarza się 8 razy;
- 2) 17 — 26 stycznia — określany bardzo różnie: *post s. Prisce, post Agnetis, ante Conversionis sancti Pauli, post Conversionis s. Pauli, ante Fabiani et Sebastiani, ipso die Agnetis, in octava Agnetis* — 9 razy;
- 3) 30 stycznia — 8 luty — *ante* lub *post Purificacionis Marie* — 11 razy;
- 4) 21 — 25 lutego — *post dominicam Invocavit, in vigilia s. Mathie, post Mathie* — 5 razy;
- 5) 13 — 30 kwietnia — termin zależny od świąt Wielkanocnych — *post dominicam Conductus Pasche* — 8 razy;
- 6) 19 — 25 czerwca — *post s. Viti, post Johannis Baptiste, in vigilia Johannis Baptiste* — 6 razy;
- 7) 6 czerwca — 4 lipca — termin związany z świętem Nawiedzenia NMP (*Visitatio BVM*) — 8 razy;
- 8) 14 — 30 listopada, czyli okres około 2 tygodni po świętym Marcinie — 14 razy.

W pozostałych okresach posiedzenia sądów zdarzały się już nie tak często, a przede wszystkim nieregularnie. W 1457 r. sąd w Nowej Wsi zbierał się 4-krotnie: 30 I, 3 II, 28 IV, 30 VI; w 1472 — 10-krotnie: 29 III, 10 V, 24 V, 7 VI, 17 IX, 24 IX, 22 X, 29 X, 10 XI i 26 XI; w 1481 r. — 6-krotnie: 29 III, 10 V, 24 V, 7 VI, 5 VII, 22 XI; w roku następnym — podobnie: 25 II, 5 III, 18 IV, 20 VI, 18 VII, 3 X; w 1484 r. — 5-krotnie: 22 I, 29 III, 29 IV, 26 VIII, 9 IX. Zdecydowana przerwa w działalności sądu nowowiejskiego następowała między 20 lipca a 25 sierpnia (żniwa), 10 a 28 grudnia (przerwa bożonarodzeniowa) oraz w okresie od niedzieli *Letare* do pierwszej niedzieli po Wielkanocy.

Tab. 1. Wpisy do księgi wiejskiej w Nowej Wsi w skali miesięcznej w l. 1439–1499 (w %)²⁶

Styczeń	17,0
Luty	11,0
Marzec	4,5
Kwiecień	7,5
Maj	4,0
Czerwiec	7,5
Lipiec	9,0
Sierpień	3,5
Wrzesień	4,5
Październik	11,0
Listopad	18,0
Grudzień	2,5

²⁵ Ibid., k. 22.

²⁶ Pod uwagę brano tylko te wpisy, których datację można uznać za pewną, dlatego obliczenia należy traktować jako szacunkowe.

Rytm wpisów do badanej księgi nie różni się zasadniczo od wpisów w innych księgach sądowych wiejskich oraz księgach ławniczych mniejszych miast²⁷. Jest związany z cyklem prac polowych z jednej strony i kalendarzem kościelnym z drugiej. W wypadku Nowej Wsi nie bez wpływu pozostają także powiązania z rynkiem lokalnym Krakowa.

Tematyka wpisów do księgi sądowej Nowej Wsi nie odbiega także treścią od innych zachowanych ksiąg wiejskich i mniejszych miast. Przeważają wpisy dotyczące jurysdykcji niespornej: kupna–sprzedaży i zastawu ogrodów, domów, ziemi uprawnej, pożyczek. Wpisano tu także kilka testamentów oraz nieliczne ustanowienia plenipotencji i wyroki wydane przez sąd w sprawach spornych. Wartość badawcza księgi polega na odzwierciedleniu skomplikowanej sytuacji prawno–własnościowej Nowej Wsi. Jako strony przed sądem pojawiają się (osobiście lub przez pełnomocników) nieraz bardzo prominentni mieszkańcy Krakowa, a także Kazimierza i Kleparza. W listopadzie 1441 r. ogród w Nowej Wsi kupił Jan, starszy bractwa działającego przy kościele Mariackim w Krakowie, *civis Cracoviensis, senior fraternitatis Beate Marie*²⁸. Dziesięć lat później ogród sprzedał inny mieszczanin krakowski *circumspectus Petrus dictus Koczvara*, którego liczne transakcje finansowe zostały zanotowane w krakowskich księgach ławniczych²⁹, być może identyczny z wzmiankowanym w latach 1430–1433 starszym *in foro piscium*³⁰. Przed sądem nowowiejskim stawał także Jan, pleban kościoła św. Anny w Krakowie, udzielając pożyczek: 6 grzywien Piotrowi Keslerowi i jego żonie Annie i 10 grzywien Piotrowi Komorowi³¹. Kupiec z Krakowa Bartosz Cedro sprzedał łąkę *famoso Stanislaw Gorthler*, mieszczaninowi krakowskiemu, wzmiankowanemu w latach 1454–1462 jako dzierżawca cel krakowskich (*theloneator Cracoviensis*)³². W 1455 r. rajca krakowski Piotr Behem sprzedał wójtowi z Nowej Wsi Stanisławowi Fiszbergowi staw w ogrodzie należącym niegdyś do Piotra Komora³³. Kilka miesięcy później mieszczanin krakowski Jan Formal wystawił kwit w imieniu Pawła Crocera, zwanego *doctor de Cracovia*³⁴. W 1462 r. mieszczanin krakowski Jan Strzich sprzedał Janowi Barstmanowi z Krakowa posiadłość składającą się z dwóch ogrodów, dwóch domów i dwóch stawów³⁵. Ogrody w Nowej Wsi posiadali również m.in. rajca krakowski i wójt lubelski Stanisław (Stano) Morsztyn³⁶ i pleban kościoła św. Szczepana w Krakowie Florian³⁷. Pleban z kościoła św. Anny, dr dekretów Jan z Pyzdr miał tu z kolei dom i pole³⁸. O związkach mieszkańców Nowej Wsi z kościołami krakowskimi, zwłaszcza parafialnym św. Szczepana, świadczą także zapisy pobożne zanotowane w księdze sądowej. *Laboriosus* Mikołaj Piotrowicz zapisał w 1454 r. 2 grzywiny Wawrzyńcowi, plebanowi *ad s. Stephanum*³⁹. W 1490 r. Małgorzata Ciotuchnikowa przekazała działającemu przy tym kościele bractwu 4 ogrody. Darowiznę tę potwierdzono dokumentem wystawionym *in castro Cracoviensi* przez wielkorządcę krakowskiego Marcina Borzymowskiego⁴⁰. Klientela nowowiejskie-

²⁷ Por. *Księga sądowa wsi Wary 1449–1623*, oprac. i wyd. L. Łysiak, Wrocław 1971, s. 25–56. We wsi Wary w latach 1449–1561 najczęściej wpisów dokonywano w styczniu, lutym, czerwcu i listopadzie; wyraźne obniżenie aktywności sądów występowało w marcu, kwietniu, sierpniu, wrześniu, październiku i grudniu; H. Samsonowicz, *Z badań nad kancelarią małych miast w Polsce XV wieku*, „Miscellanea Historico–Archivistica”, t. 1, s. 243–259; J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997, s. 66–71.

²⁸ AGAD, KNW, k. 5. O bractwie NMP przy kościele Mariackim w Krakowie i jego elitarnym charakterze: H. Zaremska, op. cit., s. 67–71.

²⁹ AGAD, KNW, k. 14 v.; *Księga wójtowska krakowska 1442–1443*, wyd. M. Niwiński, K. Jelonek–Litewka, A. Litewka, Kraków 1995, nr 1491, 1502, 1594, 1769, 2205.

³⁰ *Cracovia artificum 1300–1500*, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1917 (dalej: CA), nr 270; KDm.K, t. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1882, s. 544.

³¹ AGAD, KNW, k. 18–18 v. (brak daty rocznej).

³² Ibid., k. 20 v. (brak daty rocznej); MRPS, t. 1, ed. T. Wierzbowski, Warszawa 1905, nr 210, 229, 591; KDm.K, s. 578.

³³ AGAD, KNW, k. 23.

³⁴ Ibid., k. 23 v. (1455 r.).

³⁵ Ibid., k. 28.

³⁶ Ibid., k. 30 (1467 r.); wzmiankowany ponadto: MRPS, t. 1, nr 254, 266, 269; KDm.K, s. 594, 698, 699; CA, nr 491, 532, 551, 573, 1050.

³⁷ AGAD, KNW, k. 35.

³⁸ Ibid., k. 34 v. (1471 r.).

³⁹ Ibid., k. 21 v.

⁴⁰ Ibid., k. 71 v.–72. Marcin Borzymowski był wielkorządcą krakowskim w latach 1490–1502, *Urzednicy malopolscy XII–XV wieku*, oprac. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P. K. Wojciechowski, B. Wyrozska, pod red.

go sądu rekrutowała się nie tylko spośród mieszczan krakowskich. W 1441 r. dom w Nowej Wsi kupił *laboriosus vir* Mikołaj Piotrowicz z Rybnej (koło Tenczynka), w tym samym roku pożyczył on 6 grzywien od Stanisława Głębaczka z Kleparza⁴¹. Kilka lat później Piotr z Krakowa ustanowił swoim pełnomocnikiem w sporze z Andrzejem z Krakowa o ogród Jana pisarza z Kleparza⁴². Mieszczanin z Kleparza Piotr Ochsner kupił dom od szewca z Krakowa Grzegorza⁴³. Nieruchomości w Nowej Wsi mieli również *Barthossius thesaurarius curie serenissimi nostri domini regis et advocatus Kazimiriensis*⁴⁴, Andrzej kuśnierz z Uniejowa⁴⁵, stara Święchowa z Czarnej Wsi⁴⁶. Wśród zapisek sądowych Nowej Wsi znajduje się także wpis informujący o sprzedaży ogrodu przez występującego w imieniu *plebani et rectoris ecclesie ad s. Annam in Cracovia* Piotra Krokura Hanuszowi Melczerowi i jego żonie Korduli⁴⁷. Transakcja ta zapoczątkowała (po śmierci Hanusza) spór między Kordulą a kościołem św. Anny, zakończony ponad 20 lat później wyrokiem królewskim⁴⁸.

Laboriosi, kmethones, ortulani, incolae de Nova Villa stanowią jakby tło dla działań mieszczan i duchownych krakowskich i kleparskich. Nie można jednak zapominać, że jest to jedyne źródło pozwalające poznać ich sytuację majątkową, kontakty gospodarcze i rodzinne, związki z Krakowem i sąsiednimi wsiami, przede wszystkim Czarną Wsią i Krowodrzą.

Tab. 2. Skład osobowy sądu wiejskiego w Nowej Wsi w latach 1440–1482

Rok	KNW, k.	Wójt	Skład ławy
1440	11 v.	Świętosław	Maciej Purzchała, Nikiel Tomaszewicz, Stanisław Roszek, Stanek mąż Tomaszowej z Czarnej Wsi, Jaklik Komor, Piotr Jokel
1457	24 v.	Mikołaj Tomaszewicz	Jakub alias Jakel, Piotr Wieczorek, Mikołaj Polewka, Andrzej <i>carpentarius</i> , Jan Śledź, Mikołaj Pietrowicz, Świętosław Kącek
1459	26 v.	Stanisław Fiszberg	Mikołaj Polewka, Jakel, Stanisław Furmanek, Piotr Wieczorek, Mikołaj Pietrowicz, Jan Śledź
1461	28	Nikiel Tomasz	Mikołaj Pietrowicz, Jan Śledź, Stanisław Wyszberg [Fiszberg], Mikołaj Polewka, Jakusz z Krowodrzy, Stanisław Furmanek Stanisław Sówka
1467	30bis	Stanisław Fiszberg	Jan Śledź, Mikołaj Polewka, Piotr Wieczorek, Mikołaj Tomasz Stanisław Furmanek, Mikołaj Pustołka, Stanisław Sówka
1472	37 v.	j.w.	Mikołaj Polewka, Stanisław <i>procurator</i> , Stanisław Sówka, Mikołaj malarz, Stanisław Porzyna, Wojciech Śledź, Klemens Nowak
1477	44 v.	Michał	Stanisław <i>procurator</i> , Klemens, Mikołaj Ścinowy, Stanisław Żagel, Mikołaj Rustnikowicz, Stanisław Piotrowicz, Wawrzyniec Lasth
1482	55	Michał podwójci	Stanisław Piotrowicz, Mikołaj Wyszol, Klimek <i>procurator</i> , Wojciech Śledź, Stanisław Szadek

Stosunki własnościowe i położenie w sąsiedztwie Krakowa i Kleparza spowodowały, że Nowa Wieś w drugiej połowie XV w. straciła charakter wyłącznie wsi miejskiej stanowiącej zaplecze rolni-

A. Gąsiorowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 323.

⁴¹ AGAD, KNW, k. 4–5.

⁴² Ibid., k. 16 v. (1444 r.).

⁴³ Ibid., k. 24 v. (1457 r.).

⁴⁴ Ibid., k. 30 bis v. (1467 r.); wójtostwo kazimierskie sprzedał w 1472 r., MRPS, t. 1, nr 761.

⁴⁵ Ibid., k. 35 (1472 r.).

⁴⁶ Ibid., k. 22 (1455 r.).

⁴⁷ Ibid., k. 21 v. (wpisy nie datowane, początek lat 50–tych XV w.).

⁴⁸ MRPS, t. 3, *Supplementum*, nr 206.

cze miasta⁴⁹, a nabierała cech właściwym przedmieściu, miejscu, w którym przynależność stanowa nie była barierą przeszkadzającą w nabyciu nieruchomości. W wieku XV przedmieścia dużych miast pełniły z jednej strony ważne funkcje gospodarcze, ponieważ tu lokalizowano składy, spichrze, młyny, browary itp. Z drugiej strony przybierały charakter rezydencjonalny, ponieważ patrycjat miejski nabywał tu bez przeszkód posiadłości ziemskie — domy, ogrody, folwarki. Przedmieścia stanowiły też etap na drodze do uzyskania prawa miejskiego. Henryk Samsonowicz obliczył, że wśród właścicieli nieruchomości na przedmieściach dużych miast, kupcy i rentierzy stanowili 19%, szlachta — 5–9%, chłopci około 20%, duchowieństwo 2–3%⁵⁰. Badania nad stosunkami własnościowymi w Nowej Wsi przyniosłyby najprawdopodobniej zbliżone rezultaty. Tutaj także sąsiadowały ze sobą posiadłości chłopca, dworzanina królewskiego, rajcy z Krakowa i plebana któregoś z krakowskich kościołów. Nie zachowały się żadne wzmianki o istnieniu w Nowej Wsi urzędzeń gospodarczych, wiemy natomiast, że były tu zlokalizowane warsztaty krakowskich malarzy. W 1472 r. Jan malarz z Krakowa otrzymał tu pusty plac *pro industria, quam in arte picturae in ecclesia s. Petri in platea Castriensi sita exhibuit*⁵¹. Posiadłość w Nowej Wsi miał również malarz Mikołaj Haberschrack, twórca m.in. poliptyku w kościele krakowskich augustianów pod wezwaniem św. Katarzyny⁵².

Zapiski sądowe Nowej Wsi są źródłem bardzo ciekawym, odzwierciedlającym różnorodne aspekty życia społeczności funkcjonującej poza modelową strukturą miasta średniowiecznego⁵³. Klientelę sądu nowowiejskiego, tak zróżnicowaną pod względem stanowym, społecznym i majątkowym, łączyły jednak pewne cechy, takie jak ruchliwość i aktywność w realizowaniu swoich celów. Ich obecność w Nowej Wsi wynikała z różnych potrzeb i aspiracji: poprawy sytuacji majątkowej, zmiany przynależności stanowej, stworzenia wiekopomnego dzieła sztuki. Omawiane zapiski pozwalają trochę lepiej poznać życie tej szczególnej społeczności⁵⁴, mimo że wiele pytań wciąż pozostanie bez odpowiedzi. Źródło to, zasługujące na znacznie obszerniejsze opracowanie i edycję, która będzie cennym uzupełnieniem badań nad późnośredniowiecznym Krakowem.

ANEKS 1

Pisarze księgi sądowej Nowej Wsi

Nr ręki	Nr karty, na których występuje	Uwagi
r-1	1–3 v., 4–9 v., 10–10 v., 11–11 v., 12 v., 13, 15	kursywa, ręka wykształcona, bardzo staranne nagłówki (pismo zbliżone do kodeksowego)
r-2	3	pojedynczy wpis, brak opanowania techniki pióra, litery proste
r-3	4 v.–5	pismo drobne, zbliżone do dokumentowego małe, eleganckie okrągłe litery

⁴⁹ O „wsiach miejskich” zob. H. Wajs, *Powinności feudalne chłopów na Mazowszu od XIV do początku XVI wieku (w dobach monarszych i kościelnych)*, Wrocław 1986, s. 149 n.

⁵⁰ H. Samsonowicz, *Relacje międzystanowe w Polsce XV w.*, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. 2, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1982, s. 249 n.

⁵¹ MRPS, t. 3, nr 816.

⁵² CA, nr 727, 803; M. Walicki, *Malarstwo polskie. Gotyk. Renesans. Manierizm*, Warszawa 1961, s. 78–86; B. Przybyszewski, *Haberschrack Mikołaj*, PSB, t. 9, 1960, s. 215.

⁵³ H. Samsonowicz, *Relacje międzystanowe*, passim.

⁵⁴ O wartości badawczej zapisek sądowych ostatnio T. Jurek, *Mikrokosmos prowincjonalny. Nad najstarszą księgą miejską Ponieca z przełomu XV i XVI wieku*, w: *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 2000, s. 42 n.

Nr ręki	Nr karty, na których występuje	Uwagi
r-4	17, 19, 19 v., 20–24, 26	kursywa, ręka dobrze wykształcona, bardzo staranne nagłówki
r-5	10 v.	brak opanowania techniki pióra, litery proste, bez łączników, brak nagłówka
r-6	12	kursywa elegancka, drobne litery
r-7	12 v.	j. niemiecki i łacina, 2 wpisy, kursywa
r-8	12 v.	kursywa niezbyt wprawna, błędy
r-9	13	wpisy nie datowane, niestaranna kursywa
r-10	13 v.–14	kursywa, pismo niewyraźne
r-11	14 v.	2 wpisy, pismo ładne, drobne, zbliżone do dokumentowego
r-12	15v–17 v., 18–19, 25 v., 26 v.	kursywa, dość duże litery, dobre opanowanie techniki pióra
r-13	16	pojedynczy wpis na nie zapisanej wcześniej części karty, pismo drobne, niezbyt wprawne
r-14	16 v.	dwa wpisy, w tym jeden nie dokończony, duże litery, brak łączników między literami, błędy
r-15	19	pojedynczy wpis, kursywa
r-16	22 v.–23 v.	kursywa, ręka podobna do r-4, wyróżnia się zupełnie innym formularzem
r-17	24	pojedynczy wpis, brak znajomości formularza, pismo niewprawne
r-18	24	pojedynczy, nie dokończony wpis, pismo niewprawne
r-19	24 v.–25	pismo kursywne, niewprawne, duże litery
r-20	25 v.–26	kursywa, ręka wprawna
r-21	26 v.	j. niemiecki, pismo wyraźne
r-22	26 v.–27	pismo wyraźne, proste, brak łączników
r-23	27–27 v.	wyraźne litery, brak łączników, cyfry arabskie
r-24	28	pojedynczy wpis, nagłówek niezbyt staranny, kursywa
r-25	28–29	j. niemiecki, drobna kursywa, liczne informacje pozaformularzowe
r-26	29 v.	niestaranna kursywa
r-27	30–30 bis	pismo drobne, wyraźne, zbliżone do dokumentowego
r-28	30 bis, 31	kursywa, ozdobny nagłówek
r-29	30 bis v.–31, 32 v., 33	kursywa
r-30	32	pojedynczy wpis, pismo drobne, brak łączników między literami
r-31	32 v.	pojedynczy wpis, dopisany na wolnym miejscu

Nr ręki	Nr karty, na których występuje	Uwagi
r-32	34	pojedynczy wpis, bardzo duże litery, kursywa
r-33	33	wyblakła, drobna kursywa
r-34	34	pojedynczy wpis, kursywa
r-35	34 v.-36	kursywa, ozdobny inicjał w nagłówku, cyfry arabskie
r-36	36 v.	kursywa, pojedynczy wpis
r-37	36 v.	litery proste, brak łączników, pojedynczy wpis
r-38	37 v.-40 v.	kursywa, cyfry arabskie
r-39	41-46, 47-51	kursywa
r-40	51-53	kursywa, pętelki, litery okrągłe
r-41	53-55, 56v, 85-65	kursywa
r-42	55-56	drobna kursywa
r-43	65-71, 72-73 v., 74-74 v., 75 v.	kursywa
r-44	71 v.-72	staranna kursywa
r-45	74	pojedynczy wpis, kursywa
r-46	75	pismo drobne, litery proste, z nielicznymi łącznikami
r-47	75 v.	pojedynczy wpis, kursywa
r-48	76	j.w.
r-49	76	kursywa
r-50	76 v.	j.w.
r-51	76 v., 77	bardzo elegancka
r-52	76 v.	kursywa, bardzo drobne litery
r-53	77 v.	kursywa

ANEKS NR 2

Chronologia wpisów do księgi sądowej Nowej Wsi

Karta	Data dzienna	Rok	Liczba wpisów
1	nieczytelna	—	—
1 v.	6 XI	brak	1
2 v.	20 XI	brak	1

Karta	Data dzienna	Rok	Liczba wpisów
2 v.	przed 30 XI	brak	8
3	23 VI	brak	1
3 v.	27 X	brak	1
4	23 II	1441	2
4 v.	16 XI	1441	2
5	po 24 VI	brak	2
5 v.	12 VII	brak	1
6 v.	po 8 XII	brak	1
7	po 6 I	brak	1
7	przed 2 II	brak	1
8 v.	przed 14 II	brak	1
9 v.	po 24 II	brak	1
9 v.	2–29 IV	brak	2
10	wpis nie datowany	—	1
10 v.	28 VIII	1439	1
11 v.	4 II	1440	1
12	przed 2 VII	brak	1
12 v.	1 X	1444	2
12 v.	22–29 I	brak	2
13	26 XI	1444	1
13 v.	wpis nie datowany	—	1
14 v	po 29 VIII	brak	2
15	przed 24 II	brak	1
15 v.	po 25 XI	brak	1
15 v.	1 II	1453	1
15 v.	po 6 I	brak	1
16	22 VI	1452	1
16 v.	1 II	brak	1
16v	wpis nie datowany	brak	1
16 v.	j.w.	brak	1
17	po 25 XI	brak	1
17	po 25 I	brak	2

Karta	Data dzienna	Rok	Liczba wpisów
18	26 IV	1453	1
18	2 VIII	brak	1
19	16 VIII	brak	1
19 v.	29 XI	brak	3
20 v.	16 V	brak	2
21	3–10 VI	brak	3
21 v.	wpis nie datowany	brak	1
22	14 XI	1454	1
22 v.	9 V	1455	1
22 v.	5 VI	1455	1
23	3 VII	brak	2
23 v.	4 XII	1455	1
24	3–10 VII	brak	1
24	20 I	brak [1457]	1
24 v.	3 II	1457	1
25 v.	28 IV	1457	1
26	30 VI	1457	1
26 v.	17 I	1459	1
26 v.	14 VI	brak [1459]	1
26 v.	11 IX	1460	1
27	28 III	1461	2
28	16 IV	1461	1
28	brak	1463	2
28 v.	17 I	1466	1
28 v.	19 IV	1466	1
29	3 VII	1466	1
29 v.	30 IV	1467	1
30	23 VII	brak [1467]	1
30	15 X	1467	1
30 v.	29 X	1467	1
30 bis v.	1 X	1467	1
30 bis v.	wpis nie datowany	—	1

Karta	Data dzienna	Rok	Liczba wpisów
31 v.	4 II	1468	1
32	wpis nie datowany	—	1
32 v.	po 1 IX	brak	2
33	po 2 II	1468	2
33	wpisy nie datowane	—	2
33 v.	<i>in ulteriori die</i>	—	1
34	24 IX	1472	1
34 v.	brak	1471	1
34 v.	brak	1472	1
35	9 I	1472	3
36	25 VI	1472	2
36 v	17 IX	1472	3
36 v	22 X	1472	1
36 v	29 X	1472	3
37	10 XII	brak [1472]	1
37	21 I	1473	1
37 v.	29 X	1472	1
38 v.	26 XI	1472	1
40 v.	13 IV	1469	1
40 v.	20 X	1474	1
40 v.	9 II	1475	1
41 v.	18 XI	1473	1
41 v.	18 XI	1473	2
42	20 IV	1475	2
43	11 VII	1476	2
43 v.	28 XI	1476	3
44 v.	30 I	1477	2
46	po 8 V	brak	1
46	7V–10VI	brak	1
46 v.	8 I	1478	3
47	po 11 VIII	brak	1
47	2–29 IV	brak	9

Karta	Data dzienna	Rok	Liczba wpisów
50	28 II	1481	2
50 v.	10 V	1481	5
51 v.	24 V	1481	1
51 v.	7 VI	1481	1
52	wpis nie datowany	—	1
52	5 VII	1481	2
53	22 XI	1481	3
53 v.	25 II	1482	1
54	5 III	1482	2
54 v.	[18 IV]	[1482]	2
54 v.	[2 V]	[1482]	1
55	20 VI	1482	1
55	18 VII	1482	2
56 v.	brak	1483	1
56 v.	21 II	1483	2
57	9 X	1483	2
57 v.	30 I	1483	6
58 v.	22 I	1484	1
59	29 III	[1484]	1
59	29 IV	1484	2
60 v.	26 VIII	1484	4
61 v.	9 IX	1484	2
62 v.	29 XII	1484	1
62 v.	13 I	1485	6
65	17 III	1485	9
66	8 VI	1485	1
66	5 X	1486	2
67	16 XI	[1486]	2
67 v.	11 I	1487	2
68 v.	8 II	[1487]	3
69	19 VII	1487	1
69	22 XI	[1487]	2

Karta	Data dzienna	Rok	Liczba wpisów
69 v.	24 I	1488	1
70	20 XI	1488	2
70	29 X	1489	1
70 v.	7 I	1490	1
71	29 I	1490	1
71 v.	12 XI	1490	1
72	8 I	1491	3
73	9 I	1492	2
74	9 XI	1492	1
74	23 I	1493	1
74 v.	16 XI	1493	2
75	po 6 I	brak	1
75	17 IV	1494	1
75 v.	10 VII	1495	1
75 v.	16 VIII	1495	1
76	nieczytelna	—	1
76	1 IX	1496	2
76 v.	17 XI	1496	1
76 v.	12 XI	1497	1
76 v.	23 II	1499	1
76 v.	6 II	1500	1
77	8 IV	1500	1
77	14 V	1500	2
77 v.	przed 8 V	brak	1

1. Plan Krakowa, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 523-19

